

TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE KELAM İLMİNDE İMAN KONUSU SOCIAL CHANGE AND TOPIC OF FAITH IN KALAM SCIENCE

Sefa BARDAKCI*

Öz

Kelam ilminin asıl konusu iman, tasdik anlamından hareketle Pezdevi (ö. 1100) ve ona tabi olanların görüşüne göre kalp ve dil ile tasdik şekliyle geçmiş dönemde meşhur bulunduğu bir hakikattir. İmanın rükunleriyle amel etmek, Müslümanların gündeminde fazla yer etmemiştir. Sadece kelami teknik tanımı günlük hayatta hakim olmuştur. Günümüz Müslümanlarının inançla ilgili sorunları olduğu gibi inancın dışında Kur'an'ın diğer hususlarıyla ve de Kur'an'ın tavsiye ettiği fıtrat yasalarına uygun insanın dünyayı imar etmesine yönelik emirleri noktasında da problemler yaşanmaktadır. Oysa iyilikte iken de daha zirveye değişim yaşanabilir. Bireysel ve toplumsal düzeyde Müslümanların eğitim, bilim, sanat, teknoloji, ekonomi, askeri ve siyasi alanlarda yeniden yapılanma gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu meyanda iman amel dengesinde ifrat ve tefrite yer vermeden ameli imana yaklaştırmanın kelami açıdan bir sakınca oluşturmayacağı anlaşılmaktadır. Müslümanların bu esnada kendi içlerinde oluşan her türlü ifsat edici eylemlerden uzak durmaları gerekmektedir. Aksi halde tarihteki yokoluş süreçlerini başlatmış olurlar.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İman, Değişim, Kur'an, İrade, Bilim, Teknoloji.

Abstract

It is true that the faith which is main topic of kalam science, became well-known, in previous periods, with its definition as acknowledgement with tongue and confirmation with heart, a definition that is made by Pezdevi (1100) and his followers. Performing articles of faith didn't take place eminently in muslims' life. Only its technical theological definition dominated daily life. Modern-day muslims have problems in issues related to faith as well as other features of Koran other than faith. Moreover they have difficulty in abiding by orders of Koran about man's constructing the earth in such a way that is suitable for laws of creation that Koran recommends. Whereas it is possible to have change towards the zenith in the event of wellbeing. At the level of individual and society it is necessary for muslims to bring about reconstructing in educational, scientific, artistic, technologic, economical, military and political fields. In this respect it is understood that approximating practice to faith, without giving place to exorbitance in the balance between practice and faith, is not unfavorable according to kalam. Meanwhile muslims have to abstain from any kind of disordering acts which occur among them. Otherwise they will start their annihilation process in the history.

Keywords: Kalam, Faith, Change, Koran, Will, Science, Technology.

Giriş

İnsanlık tarihi araştırıldığında her millet ve dinin farklılıkları olduğu görülmektedir. Sonuçları değerlendirmede araştırmacılarından biri herhangi bir olayı olumlu, diğeri olumsuzlukla niteleyebilmektedir. Ama ortak değerler açısından bakıldığında bütün milletlerin ve dinlerin iyi ve kötü değerlendirmeleri de genellikle aynıdır. Sadece uygulamalarda ufak tefek değişiklikler olabilmektedir. Hırsızlık mutlak anlamda her milletin anayasasında ve her dinin kutsal metinlerinde kötüdür. Yardım etmek ise iyidir. Bu konuda insanlar arasında bir problem görülmemektedir. O halde aynı değerleri paylaşan insanlık kan ve gözyaşı içindedir. Aynı değerlerden kötü yerine iyiye değişimin varlığına inanmak inanç açısından fantezi midir? Bu sorunun cevabı bu makalenin konusudur. Değişim küfürden imana veya imandan küfre doğru diye ifade ediliyorsa da inanmış toplumların da inanma hali üzerine kendilerinde bulunmayan hususlarda iyiliğe değişim de söz konusudur. Bu nasıl sağlanmalıdır? Hatta kendilerinde bulunan iyiliği atalet halinde ise aktif hale çevirmek suretiyle değişim imkanı vardır.

Günümüz Müslüman toplumlarının birçok alanda sorunları olduğu kuşkusuzdur. Bunlardan inanç ve ona bağlı konular en başta incelenmesi gerekli hususlardır. İslam dünyasında birtakım sorunlar olmasına rağmen Müslümanlar İslam dışı bir kültür ve medeniyete tamamıyla teslim olmamıştır. Kendilerini yine de muhafaza etmeyi bilmiştir. Ancak denilebilir ki İslam medeniyetinin yıkılması için tarihi boyunca üzerine yüklenilmiştir. Bugün itibarıyla İslam var olduğuna göre Müslümanlar İslam medeniyetinin sağlam temellerine sınıksız tutunmalıdırlar. Var oldukları dünyada varlıklarını Müslümanca kabul ettirmelidirler. Bu durum diğer medeniyetleri tehdit etmemektedir. Çünkü her medeniyet kendi temelleri üzerinde varlığını sürdürebilir. Bu da Müslümanların sadece kendi milli, dini, kültürel duruşudur. Başka medeniyetleri de ilgilendirmemektedir. Sallantıda duran bir Müslüman dünyanın kendi ayakları üstünde durma

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İslami Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi, sefa.bardakci@selcuk.edu.tr

mücadelesidir. Müslümanlar da birey ve toplum olarak varlıklarını sağlayıcı dinamikleri kendilerinde bulundurmalarıdır. Müslümanların inanç konusu gibi temel konularda kendilerini geliştirmemeleri kendilerini sarsmaya devam edecektir. Müslümanlar ilkönce kendilerini ve yaşadıkları çevrelerini değiştirmelidirler. Kendi hayat alanlarındaki değişimi sağlayamayan Müslümanlar Kur'an'ın belirlediği temellerden yoksun kalırlar. Bu temelleri Yaratıcı insana göre belirlemiştir. İnsan bunlarla yaratılışına uygun hale gelir. Bu temellerden uzak kalmak kaydıyla sağlıklı bir Müslümanı bırak sağlıklı bir insan bile olamaz. İslam dünyasının önemli konularından biri iktisadi hayattır. İktisadi hayat Kur'an'ın verilerinde ilk insanla Allah tarafından vahiy yoluyla tespit edilmiştir. Günümüzde fiili olarak bunun alt başlığından en önemlisi de ekonomidir. Ekonomi bir milletin kendi dinamikleri üzerinde durması için lüzumlu hale gelen temellerden biri haline gelmiştir. Belki böyle olması kapitalist bir dünya ile çevrelenmiş olmasındandır. Kültürel anlamda milleti oluşturan öğelerden birinin din olduğu şüphesizdir. Bu temel geçmiş milletlerde olduğu gibi günümüz toplumlarında da görülmektedir. Semud kavminin sermayedarlarının fakirlere uyguladığı tahakküm Kur'an'da anlatılmaktadır. Kur'an, Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumunu, kendine bir ev edinen örümceğin durumuna benzetmektedir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Allah bunu insanların bilgilerine sunmaktadır (Ankebut, 29/41). 'Evlerin en zayıfı örümcek ağıdır' benzetmesiyle temelden yoksun zulme dayanan her şeyin basitliği anlatılmaktadır. Bu basitlik inanan insanın aklına hitap edilerek yerleştiriliyor. Ayetin muhatabı da öncelikle mümine yöneliktir. Mümin için bu ayet inanılması gereken Allah'a ait sözdür. Allah'a ait sözler üzerinde müminin ne gibi muhtariyeti olabilir. Ancak akıl yoluyla bilimsel bir gerçek olduğunu tespit etmek düşer. başka bir seçenek bulunmamaktadır. Müslümanların hayatlarının terazilerinin ve tartı birimlerinin Kur'an eksenli olduğunu gösteriliyor.

Önemli bir tespit de şudur: Kur'an'ın mümin dediği kimsenin nitelikleriyle kafir dediği kimsenin niteliklerinin mukayesesini gerçekçi bir yöntemle analiz etmektir. Kur'an neden kafire kafir dediyse o özelliklerden müminin uzak durmasıdır. Yaratıcının adil olduğu tartışmasız bir gerçekse kafire kafir dedirten nitelikler de tartışmasız gerçeklerdir. Bağıntı buradan kurulduğunda değişimin aslında modern bilim kriterlerine uygun olduğunu söylememiz de doğrudur.

Kur'an merkezli bakışta bir diğer önemli husus da ayetleri kişinin nasıl anladığıyla ilgilidir. Yaratıcının insana emrettiklerinin hayal, kuruntu ve bilimden ve hurafelerden uzak olarak algılanması gerekir. İslam'ın daha doğru bir ifadeyle Müslümanların modern dünyanın şartlarına göre yaşadığı geçmişteki ihtişamına ulaşması için yine modern bilimden destek alınması gerektiğini unutmamaları gerekir (Malik Bedri, 2017, 81).

Müslümanlar Kur'an'a inanmanın verdiği ruhla çok güzel davranışlara sahiptirler. Kendisinin yaşadığı toplum her ne kadar çöküşü yaşasa da realite böyledir. Bu esnada gelişmiş ülkelerdeki insanlardan böyle fazilet örnekleri görme imkanı bile yoktur. Bunun izahını nasıl yapmak gerekir diye sorulursa cevap olarak kurumsal yapının uzun çalışmalarla düzenli olmasıdır. Demek ki Müslüman toplumlarında kurumsal yapıyı kurmak gerekir. Bireyleri diğer bireylerin nefislerinin gelgitlerine teslim etmemek gerekir (Malik Bedri, 2017, 86). Bu kurumsal yapının anasını teşkil etmek için imana ihtiyaç vardır. Kısaca konunun anlaşılmasına yardımcı olacak iman konusuna izah getirilmesinde yarar vardır.

1. İman

Kelam ilmi açısından birey ve toplumun değişiminde her konuda olduğu gibi esas olan temel kavram imandır. İmanın kelime anlamı tasdiktir. Tasdikın zıddı ise tekziptir (Sabuni, 2018, 155). Kelime anlamıyla bile itikatta Allah'a iman etmiş ve O'nu tasdik etmiş bir kimse, O'ndan gelen her şeyi de kabul etmiş (Matüridi, 2002, 494) demektir ki bu anlamla geniş bir alana taşınabilmektedir.

Anlaşılmaktadır ki, iman kelimesinin Arapçadaki kelime anlamı ıstılahtaki kullanımına da uygundur. Bu bağlamda, tabii ki Allah'tan gelen emir ve yasakların O'na ait olduğu kesin olmalıdır. Müslümanlar Allah'tan gelen bilgileri Hz. Peygamber yoluyla almış ve günümüze kadar tevatür dediğimiz bilim kriterleriyle günümüze taşımışlardır. Hz. Peygamberin kendisinin resul olduğuna dair bilgi kesin olunca onun Allah'tan getirdiklerine de Müslümanlar inanmışlardır. Şüphesiz vahiy bilgisi Kur'an tevatür yoluyla bugünlere ulaşmıştır (Ebu Zehra, 1981, 71). Bireyler böylece vahiy bilgisiyle edindiği inanç sonrasında Müslüman toplumu meydana getirmiştir.

Bakara suresinde belirtilen 'peygamber rabbinden indirilene iman etti ve müminler de (iman ettiler)' (Bakara, 2/285) ayetine göre akait ve kelam alimleri imanın ıstilah anlamını geliştirmişlerdir.

İmanın İstilah Anlamı, yukarıda geçen ayetin anlamında belirtildiği gibi Peygamberimizin Allah Teâlâ'dan getirdiği, doğruluğu kesin olan İslâmî hüküm ve haberleri tereddütsüz kabul etmektir. Müslümanlara göre bireysel ve toplumsal değişime esas olan ilahi yasanın temeli imandır. İfade etmek gerekirse bu tanımla iman diğer imana bağlı hususlarla aynı konuma yaklaşmaktadır. Şu kadar var ki, iman

kelimesinin eş anlamından hareketle kullanılan tasdik daha fazla çok şöhret bulmuştur, o ise bir şeyi isteğe bağlı olarak kesin bir akılla kalpten kabul etmektir. Kalben iman edilen konu tasdik edilip o konunun sahibi olan Allah'ı da yalanlanmaktan güven içinde bırakmaktır.

İman edenler tasdik edince gözle görünen ya da gözle görünmeyen şeyleri kabul ediyorlar. Mümin; Allah, melek, cennet ceennem ahiret ve kıyamet gibi Allah tarafından haber verilen şeylerin varlığına iman eder. Ayrıca, Allah'ın dünyada iken uygulamasını istediği emir ve yasaklar ile peygamberlerine tabi olmak gibi görünen şeylere iman eder. Bu ikili tasdik madde ve manayı içine alan bir imanun varlığını göstermektedir.

Tasdik ise kelime itibarıyla kalp, dil ve amelle gerçekleşmektedir. İman tanımını bu anlamdan hareketle kelam bilginleri farklı şekillerde yorumlamışlardır. O halde itikadi anlamdan hareketle Müslümanların iktisadi, siyasi, ilmi, kültürel ve teknolojik dünyalarına ivme kazandıracak açıklamalar yapılabilir.

1.1. İman Tanımında Kavli Meşhur

Yukarıda belirtildiği gibi iman kelimesinin eşanlamı tasdik kalp ile tasdik, dille ikrar ve imanun erkanyla amel etmek şeklinde kısımları mevcuttur. Maturidi mezhebinden Pezdevi ve benzerlerinin kavli meşhur diye şüyu bulan görüşüne göre tasdik, Peygamberimizin Allah Teâlâ'dan getirdiklerini hem kalp hem de dil ile desteklemektir (Sabuni, 2018, 153). Bu tanım aynı zamanda eş anlamı olan iman kelimesi için zorunlu ve sıhhatinin şartlardır.

Bu görüşte, imanda "kalp" ve "dil" zikredilir. Pekiyi kalbin tasdiki asıl şart, dil ile ikrarı yeter şart ve ameli de tamamlayıcı şart diye ifade etmek mümkündür. Fakat imanda kalbinin derinliğinden kabul etmek asıl şart, dil ile desteklemek ise tamamlayıcı şart gibi algılanmaktadır. Maturidi Akaidinde "meşhur görüş" olarak böyle kabul edilse de konunun açıklanması açısından paragraf başındaki yorum da yapılabilir. Çünkü mesele, birey ve toplum bazında Müslümanların yeniden tarihteki yerine dönüşünün imkanını sağlamaktır. Kelam ilminin verilerini de bu konuda teksif etmektir. Mesele birey ve toplumun modern dünyada Müslüman olarak yer alması için kalbin tasdiki, dilin ikrarı şartlarını yerine getirmesi yeterli olmadığından amelin ikmal şartı ile nüfuz bulmasını sağlamaktır. Fakat tarihte vuku bulan çatışmacı hal değil de gelişmeci hal galip olmalıdır. Bu hal imkansız değildir. Bunu ashabın durumu gibi imana yeni sahip olan kimsenin daha sonra imanun mütemmimi olan konuları bir bir yaşaması konumuna göre izah etmekte fayda vardır.

O halde makalenin konusu olan kısım şudur: İmanın mütemmimi olan ameldir denilirse amelin de bir alt parçası konumunda Allah'ın koyduğu tabiat yasalarıdır. Tabiat kanunları Allah'ın varlığına, birliğine ve hükümlerine delalet etmektedir. Bu yasaları insanlar inanarak veya inanmadan da keşfetme yeteneğinde yaratılmıştır. Bu yasaların daha fazlasıyla bugünün Müslümanları tarafından keşfedilmesine İslam dünyası muhtaçtır. Bunlar aynı zamanda İslam dünyasının sınıf atlmasını sağlayan bilim değer taşıyan değişmez ayetlerdir. Müslümanların uygulamada tereddüt ettikleri veya tembellik ettikleri bu ayetlere de iman derecesinde uyulması gerektir. Uyulmadığında ateşin yakıcılığı insana zarar verdiğinden nasıl inanan ve inanmayan kaçınıyor, oksijen ihtiyacından dolayı da temiz havaya yaklaşıyorsa güncel ifadeyle benzer yüksek bilim ve teknoloji de aynı derecede önem taşımaktadır. Aksi halde umursamazlık edenlere zararı dokunmaktadır. Müminlerin bir vücudun organlarına benzetilmesinden hareketle herhangi bir organa zarar dokunduğunda nasıl tüm vücut bundan rahatsızlık hissediyorsa, tüm Allah'ın nimetlerinden faydalanan insanoğlunun bir takım nimetlerden faydalanmayanlara zarar isabet etmesinden mütevellit yeniden İslam dünyasının inşasına yönelmesi gerektiğinin işaretlerini zorunlu kılmaktadır. Zira vücudu temsil eden İslam toplumunun iman, İslam ve amel kısımlarında sancılar oluşturmaktadır.

1.2. İcmali İman

İmana muhatap olan kimsenin ilk önce Peygamberimizin Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği esaslara ayrıntılara girmeksizin toplu bir şekilde iman etmesidir. Böyle iman bireysel anlamda gerçekleştiğinde birey icmali imana sahip olur. Toplumsal düzeyde de bireyde hasıl olan bu imanun aynısı oluşmalıdır. İslam dünyası ismi asgari olarak bu düzeydeki toplumsal yapıdır. "Lâ ilâhe illallah, Muhammedü'r-Resulullah" ifadesi icmali imanun en küçük özetidir.

Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, icmali denilen özet iman konusu da etnik anlayışıyla değil, bilakis akıl sahibi olup ve de ergenlik çağına gelmiş her insanın üzerine iman esaslarının hepsini içine alacak şekilde farzdır. Bu hususta hiçbir ayırım söz konusu değildir. Bunun farz oluşu kadın ve erkekler için de aynı oranda geçerlidir. İslam dünyasını oluşturan toplumsal yapıda Müslüman bireyin ve toplumun içinde erkek

ile kadın yer alır. Bireysel ve toplumsal gelişmede her erkek ve kadının rolü de vardır, var da olacaktır. Birey ve toplum, Müslümanları aynı düzeyde kılan çekirdek bir imana sahip olmakla birlikte bunun açılımı olan tafsili imana da gelişim için aynı oranlarda sahip olmalıdırlar.

1.3. Tafsili İman

Tafsili iman adından anlaşıldığı gibi ayrıntılı bir biçimde iman etmektir. Bunun da üç derecesi vardır.

Bu mertebelerden birinci Mertebe, Allah'a, Hazret-i Muhammed'in peygamberliğine, ahiret gününün gerçek olduğuna inanmaktan ibaret olan usulü selasedir. İkinci Mertebe, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kadere iman etmek olan imanın altı şartıdır. Üçüncü Mertebe, Allah Teâlâ'nın ve O'nun Resulü Hazret-i Muhammed'in açıkladığı emir ve yasakların her birine ayrı ayrı iman etmektir.

Bu iman şekli akıl ve bilim bakımından en uygun olanıdır. Çünkü insan bu mertebede farzları, vacipleri, helal ve haramları ve de ahlâka dayanan esasları ayrı ayrı öğrenmiş şüphe ve tereddüde yer bırakmamıştır. Kelamcıların ve akaid alimlerinin yaptığı bu üç tasniften insanların daha fazla akılda tuttukları ilk iki derecedir. Ama şu bilinmelidir ki icmali iman ile tafsili imanın birinci ve ikinci merhaleleri birey ve toplumun Müslümanlığa başlangıç dönemlerinin merhalesidir. Sosyal hayatın tesisıyla birey ve toplumun resmi İslam'ı yaşayacağı derece üçüncü derecedir. Bu makalede konu edilen de budur. Günümüz dünyasında Müslümanların sosyal ve bireysel tekamül dönemlerinde tesis edilecek olan mütakamil İslam düzenidir. Bu düzende yer alacak ilk madde de inanç bakımından tekamül etmektir. Bu sebeple iman algısına geniş bir perspektiften bakmak gerekir.

1.4. İman Tanımının Genişletilmesi

Asrı Saadet ortamında müşrik ve kafirlerden ayrılmanın ölçüsü olarak belki Allah'ı her türlü şirk ve küfürden tenzih etmek yeterliydi. Tafsili iman kapsamındaki gereksinimler bir insan ömrü içinde mutlaka rastlanan konulardı ama kısa sürede karşılaşılan konular değildi denilebilir.

Daha sonraki dönemlerde inanç konularını tatmin etmek için kelimelere ihtiyaç duyulacak düzeyde yeni konularla karşılaşıldı. Çünkü hayatın getirdikleri bazı yenilikleri de tadai ettirmektedir. Bu konularda birçok felsefe süreci de yaşandı. Bununla beraber dinin asılları hayatiniyetini devam ettirerek bugünlere gelindi. Hz. Peygamber döneminde eylemden imana ve imandan eyleme bir dikey hareketlilik gerçekleşmiştir. Eylemden imana geçişte eylemler terkedilmiş sadece iman inşa edilmiştir. İman inşa edildikten sonra ise eylemin inşasına geçilmiştir. Bu süreç, birey ve toplumsal İslam sürecidir.

Eğer böyle bir sürece ihtiyaç olmasa idi eskinin devamı gerekirdi. Amelle ilgili meselelerde fıkıh ilminde mefhumu muhalefet icra edilir. Bazen mefhumu muhalefeti icra etmek uygun düşmez. Bu sebeple mefhum-u muhalefeti kabul edenler ve etmeyenler vardır (Ardoğan, 2016, 45-46). Değişim mevzusunun anlaşılmasına katkı babında hudus delilinin olumsuzunu basit bir kıyasla (MEB komisyon, 1986, 42) anlatım da mümkündür. Amaç Müslümanların içinde bulunduğu dünyada dikey ve düşey hareketliliği anlatma bakımından patolojik anlatıma da ihtiyaç olmasıdır. Her hadisin bir muhdisi var değildir, alem de hadis değildir, aleminde bir muhdisi var değildir, o halde muhdis yoktur. Bu mefhumun sonucuna bakarak hali hazırdaki dünya ilah olmadığına mı hükmediyor? Hayır aksine dünya yaratıcının varlığından hareket ediyor. Siyaset ve politikalarını da buna göre yürütüyor. Allah vardır hükmünün muhalifinden (Ebu Zehra, 1981, 131) yola çıkılsa Allah'ın yokluğu üzerinden hayat devam ettirilirdi. Realite ise Doğu ve Batı dahil dünyanın dört tarafında milletler, kendi inandığı ilaha bağlı hayat nizamı tesis etmektedir.

Demek ki varlıkların bir muhdisi vardır, hadis bir varlık olarak Müslümanlardırım bir muhdisi vardır, o da onların ilahıdır. Bu noktadan hareketle birey ve toplumların tarihsel, psikolojik, antropolojik, ontolojik gerçekliklerin ışığında aklın doğruladığı bilgiler ve teolojik hakikatin birleşiminden doğan gerçekliği tasdik etmek gerekiyor. Bu gerçeklik Allah inancının realite olduğudur. Bu realitenin bireyde gerçekleşmesiyle hem birey ve hem de toplum bireysel ve toplumsal unsurlarını kendine göre inşa etmelidir. Eylemlerden her nefse hoş gelenler vardır (Fatır, 35/8). Her inanç kendi perspektifinden bu eylemleri yoruma tabi tutar. Ama yorumda doğru olandan hareket edildiğinde doğru sonuca varılır. Yanlıştan hareketle inançta doğru sonuca varmak mümkün değildir. İncanın dışında bazı konularda mümkün yanlıştan hareket ederek doğru sonuca ulaşılmış olabilir. O halde batıl ile doğrunun ayrıştırılmasında nefsin duruşu mühimdir. Nefisten tezkiye edilen ve edilmeyeni vardır. Tezkiyeden geçmeyen nefsin kötü olduğu bilinmektedir (Şems, 91/7-10). Müslüman birey ve toplumların her şeyden önce dünyadaki sahih olmayan inançlarla alakasının yokluğunu kabul etmek gerekir. Bu önerme yanlış olsa Müslümanın yaşadığı çevredeki inançlara muhalefet etmemesi gerekir, bilakis uyum sağlamalıdır. Diğer ifadeyle Müslümanların çevresindeki inanç sahipleri Müslümanlara muhalefet etmemelidir. Ama onlar ciddi şekilde muhalefet

etmektedir. Müslüman olanlarla olmayanlar arasında karşılıklı tepkisizlik olmalıdır. Buysa mümkün görünmemektedir. O halde Müslüman dünyası kendilerine düşen varlık mücadelesine gerekli önemi verme durumundadır. Söz konusu olan iman konusu çevresinde sorumluluk bilincidir.

İşte bugün ise inanç esaslarının yanında inançla ilgili kelami tartışmalardan ziyade inanç konularının dışında Allah'ın bildirdiği ayetlerin yasa hükmünde olanlarına da imanın gereği gibi ittiba etme gereği doğmuştur. Aksi halde Müslüman birey ve toplumlar varlıklarını hür ve bağımsız bir düzeyde devam ettirme fırsatını kaçırmaktadır. Bu bağlamda kitap inancına göre yeniden bakış açısı getirmek gerekiyor.

2. Kitap İnancı

İnsanlar istedikleri gibi bir hayat yaşama özgürlüğüne sahiptirler. Ama önemli olan ilkeli yaşamaktır. İlkeli yaşamının ilk modeli Allah tarafından insanoğluna Hz. Adem yoluyla verilmiştir. Bu modelin esasları son peygambere kadar anahatlarında birbiri ile uyumludur. Bu uyumlu esaslar, ilâhî kitaplarla insanlara aralıklı olarak peygamberler vasıtasıyla Allah tarafından bildirilmiştir. Her şeyde olduğu gibi Allah'ın gönderdiği bu esaslar da en mükemmeldir. İnsanların işleri ile bu esaslar kıyaslanamaz. Alternatif esas olarak da düşünülemez. Çünkü insanoğlu için Allah'ın ona gösterdiği hidayetin dosdoğru olması sünnettullahtır. Dosdoğru olanın, yine insanın bizzat kendisi tarafından tartışılır olması bir çelişkiye düşmez. Ama birey ve toplum kendi yaratıcısı tarafından imtihan edilmek üzere irade özgürlüğüne sahiptir.

İnsanların yalnız Allah'a kul olması gerektiğini vurgulayan ise ilâhî kitaplardır. Onlara "semavi kitaplar" da denilir. İnsanlar hata ile birleşik yaratılmışlardır. Hata yapma özelliği olan insanın hata oranı sıfır olan, doğruyu gösteren bir kitaba mutlaka ihtiyacı vardır.

Doğruyu gösteren bu kitap bireysel ve toplumsal yasaları da içine almaktadır. Dünya ve ahiret ile ilgili dengeleri belirlemektedir. Allah tarafından Hz. Adem'den günümüze kadar peygamberler gönderildiğine göre onlarla birlikte ya sahifeler halinde ya da kitap halinde Allah'ın yasaları insanlara ilan edilmiştir.

2.1. Kur'an İnancı

Müslümanlar Allah'ın indirdiği kitaplara iman ederler. Kur'an-ı Kerim'de, muttakiler, "Sana ve senden önce indirilene iman ederler" (Bakara, 2/4) diye bu husus izah edilmektedir. Yani Müslümanlar bozulmuş olan kitaba değil de Allah'tan indirildiği hakikat kitabına iman etmektedirler.

İlâhî kitap denilinde Allah'ın vahiy ettiği kitaplar anlaşılır. Allah'ın vahiy etmediği kitaplar bu kategoride değerlendirilmezler. Şayet böyle bir iddiada bulunan çıkmış ise hep reddedilmiştir.

Kur'an'dan başka şu anda tevatür yoluyla günümüze dosdoğru ulaşmış bir kitap bulunmamaktadır. Diğer ilâhî kitapların günümüze kadarki nüshalarının tahriften beri oluşunda tevatür haber oluşmamıştır. Tam aksine o nüshalarda tahrifin varlığı konusunda bilim adamlarınca ittifak vardır. Bunun farkında olan İslâm düşmanları Kur'an üzerinde şüpheler uyandırma gayretindedirler. Aksine onların bu gayretleri Kur'an'daki "tevatür" derecesinin kuvvetini iyice pekiştirmektedir. Birey ve toplumların kurtuluşuna vesile olacak evrensel esasların Kur'an'da olması inkarcıların çabalarını Kur'an üzerinde teksif etmelerine neden olmaktadır.

Bu durum bireysel ve toplumsal değişimde evrensel hakikatin ilahi kitap ve belirlediği ilkelerden geçtiğini göstermektedir.

2.1.1. Kur'an İlkelerine İman

Kur'an Allah tarafından gönderilmiş bir kitaptır. Kur'an, Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygambere indirilmiştir. Kur'an, mana ve lafız bakımından ilâhîdir. Kur'an tüm bu özellikleri üzerinde taşır. Allah 'zikri biz indirdik onu muhafaza edecek de biziz' (Hicr, 15/9) diye Kur'an için kullanılması doğrudan veya dolaylı yollarla da olsa Kur'an'ı koruduğunu garanti etmektedir. (Zemahşeri, 1998, III/399).Tüm bu anlatımlar Kur'an esaslarının enfüsü ve afakta hakikat ifade ettiğinin alametidir.

Kur'an ayetlerinin Hz. Peygamber zamanında ve günümüzde namazda okunması hakikatin birey ve toplumda inşasına yöneliktir. Birçok Müslüman tarafından ezberlenmesiyle birlikte Hz. Peygamber Kur'an'ın yazımında titiz davranmıştır. Peygamber Kur'an'ı ezberden okur, Cebrâil de Hz. Peygamberin doğru okuduğunu onaylardı. Arda-i ahire olarak ifade edilen son mukabeleyi Hz. Peygamber vefat yılında iki kere icra eder. Böylece doğruluğu tasdik edilmiş, tamamlandığı da bildirilmiştir. Bu durum, birey ve toplumun ihtiyaç duyduğu ana esasların Allah katında yaratıklar için ne kadar mühim olduğundandır. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde de gereken itina gösterilmiştir. Kur'an, bilimsel değer taşıyan çalışmalara uygun biçimde, tarih bilimi kriterleri göz önünde bulundurularak ve inananların hafızlarının nezaretinde, kültürel antropoloji standardında arşivlenmiştir.

Günümüzde İslâm düşmanları Kur'an ilkelerinin evrensel ve bilimsel kriterlere ters düşmediğini bilmelerinden mütevellit Kur'an'a duygu ile yaklaşılacak din kitabı nazarıyla yaklaşarak Kuran'ı anlamsal çerçevede bozma çabası sarf etmekte ve böylece Kur'an'ın anlaşılmasını engellemeye yoğunlaşmaktalar. Kur'an'ın hidayetine engel olma görevi zaten şeytan ve dostlarınca üstlenilmiş görevdir. Bu engelleme, Kur'an vahiy edilmeye başlar başlamaz İslâm düşmanlarınca uygulanmıştır (Fussilet, 41/26). Dinlenildiğinde doğrular zahir olmaktadır. Mekke'nin ileri gelenleri bu sebeple dinlenilmesine karşı çıkmışlardır (Ebu's-Suud, 1971, V/44). İslâm'ın hakikat oluşunun tabiatında bu vardır. Tüm dünyada bu taktik özellikle Müslümanlar üzerinde yaygınlaştırılmıştır. Kâinatın yaratıcısının boş bıraktığı bir alan mı var da o boşluğu doldurmaya çalışıyorlar. Her şeye en yakın olan O'dur. O'na kendini yakın hissetmeyene O, hidayet etmez. Çünkü akıl kriterleri de ayetlere mutabıktır. Velid b. Mugire 'kim Muhammed'in dinine girerse aç bırakırım' diyerek tehdit etmiştir. Ama Allah'a iman akli gerçekliktir. O'na iman eden, kâfirlere aldırış etmemiştir. Bu hakikat günümüze kadar gelmiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen ABD'de 2010 yılı Pew Araştırma'nın yaptığı sonuçlarda bir milyar altı yüz milyon Müslüman nüfusun varlığından bahsedilmektedir (Fatiş ve Diğerleri, 2018, 64).

Birey ve toplumlar bu engellere rağmen hakikatin arayışındadır. Görüldüğü üzere her şeye rağmen Kur'an en büyük mucize olduğunu beyan etmektedir. Bu mucize bu zamana kadar kendini göstermiştir. Dolayısıyla ayetlerinin gereklerine tabi olmak birey ve toplumları ileriye götürmektedir. Müslüman dünyayı geri kalmışlık düzeyinden ileri taşıma potansiyeline sahiptir. Kur'an vahiy sürecindeki engellemelere dünya şartlarında hazırlık yapılmasına ve müdafaa edilmesine imkan tanımıştır. Onlardan biri de şüphesiz savunma hazırlığıdır.

2.1.2. Savunma İçin Hazırlık

Kur'an bireysel ve toplumsal düzeyde Müslümanların kitaba bağlı kurallara ve Allah'ın koyduğu sünnetullah denilen evrensel dünya nizamı kurallarına bağlanmalarıyla ilgili nizamnamelere uymalarını telkin etmektedir. Bunlardan biri de iki ordunun karşılaşması durumunda Müslümanların üzerine düşen güç ve kuvvet hazırlığı yapmayla ilgili ayettir.

'Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın, Allah yolunda harcadığımız her şeyin karşılığı haksızlığa uğratılmadan size dönecektir' (Enfal, 8/60) ayetini Keşşaf eserinde açıklarken harpte mukavemeti sağlayan malzemeleri hazırlamayı ifade ettiğini belirtiyor (Zemahşeri, 1998, II/594).

Müslüman birey ve toplumlar, düşmanlarının kendilerini geçmiş olduklarını zannedebilirler, bu zaman insanlık tarihinde değişik zaman ve mekanlarda cereyan edebilir. Allah Müslümanlardaki bu vehmin boş olduğunu söylemektedir. İnançsızların imkanlarının ebedi olduğunu düşünmenin ne kadar yanlış olduğu bu ayetle anlatılmaktadır. Müslümanların güç ve kudret elde etmeleri imkansız değildir. Güç ve kudret kazanma Allah'ın insanlara verdiği ortak vergisidir.

Her toplum kendi birey ve toplumlarını muhafaza etmek için gerekli hazırlıkta bulunma yeteneğinde yaratılmıştır. Müslümanların da insanların hak ve hukukunu sağlayıcı oldukları bir vakıya iken Allah onların koruyuculukları için gerekli hazırlıkları almalarını taktik olarak vermektedir. Her dönemde birey ve toplum hasmını korkutucu metotlara başvurmuştur. Müslümanlar merhametleri gereği güç elde etmekten kendilerini uzak tutmuş olabilirler. Bu sebeple kendilerini savunamaz hale gelebilirler. Yukarıdaki ayet her birey ve toplumun aynı davranışta olduğunu tescil etmektedir. Müslümanlarında bu yeteneklerini işletmelerini istemektedir.

Bugün Müslümanların bu metotlardan habersiz olmaları hem Kur'an'dan habersiz olduklarını hem de Kur'an'dan öte Allah'ın dünya kanunları olarak vaz ettiği sistemi (Eldjazairi, 1992, 20) okumaktan aciz olduklarını göstermektedir. Bu tutum insanın ontolojik hakkını kullanması anlamındadır. Ama Müslümanların kendilerini koruma adına hazırlıklı olmaları Allah ve resulünü aciz bırakamayacaklarının sebebi kılınmıştır. Hazırlıklı olmak birey ve toplum olarak Müslümanların kendilerine karşı mukavemette bulunan saldırgan inançsızların ruh ve madde planında güçlerini söküp atıcı en güzel tedbirdir. 'Gücünüzün yettiği' ifadesinin ayette gelmesi aslında Allah insanlara dar anlamda Müslüman birey ve toplumlara yapamayacakları şeyi teklif etmez anlamındadır (Bakara, 2/286). Mutezilenin bakışıyla izah edilirse çalışan ve hazır olan birey ve toplumların üzerlerine düşeni yaptıkları anlaşılacaktır (Narol, 2015, 267).

Bu uyarı daha fazlasıyla Müslümanların işlerini üzerine alan sorumlulardır. Bu sorumluluğu yerine getirmeyenler birinci derecede görevlerini aksatanlardır. Geçmiş dönemlerde klasik güç araçları iken bugün

modern araçlar yerini almış ve dahası gerekmektedir. Hz. Peygamberin kendi döneminde 'güç ok atmadadır' hadisinden gücün izafi olduğu anlaşılmaktadır (İbn Aşur, 1984, X/56).

Modern dünyada geçmiş dönemin savunma aracı olan malzemelerin kullanılması ancak eşit veya Müslümanlara mukabelede bulunanların daha zayıf kalmaları halindedir. Daha modern savunma araçları keşfedilmişken mukavemet gösterme zafiyetine sebep olacak geçmişin araçlarıyla zaman geçirmek ayetin amacını karşılamamaktadır.

2.1.3. Kur'an'da Değişim Dönemleri ve Değişime Davet

Kur'an'da kesin tarihleri ve devreleri belirtilmemiş olsa da kurun-ı ula, kurun-ı vusta ve kurun-ı ahir diye üç dönemden bahsedilmektedir (Hud, 11/116, İsrâ, 17/17, taha, 20/51, Mü'minün, 23/42). Kurun-ı ula, firavunun helakiyle sona ermiştir. Daha sonraki devreye kurun-ı ahir ifadesi kullanılmıştır. Onların Ad, Semud ve peygamberleri kastedilmiştir (Yazır, 1971, V/3452). Fakat bu kurun vusta anlamına takabül ediyor. Zira Hz. Peygamberle Kurun-ı vusta son bulup kurun-ı uhra başlamıştır (Yazır, 1971, V/3739). Her dönemin başlangıcında dünya ve ahiret hayatının aydınlatılmasına yönelik peygamberler gönderilmiştir. Bu dönemlerin herbirinin akibeti hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

'Firavun çevresi ve onlardan öncekilerin tavrı gibi Allah'ın ayetlerini tanımadılar da Allah kendilerini günahlarıyla tuttu alverdi. Çünkü Allah çok kuvvetli ve ikabı pek şiddetlidir. Bu şundan, bir kere Allah bir kavme inam ettiği bir nimeti onlar nefislerindeki sebebi değiştirmeye kadar değiştirmiş değildir. Bir de Allah işitir bilir' (Enfal, 8/52-53) ayetinde olduğu gibi bazı ayetler, birey ve toplumların iman ve imana konu olan hususlara karşı kayıtsız kalmalarından dolayı kendilerini ne hale getirdiklerini ifade etmektedir.

Bu ayette geçen 'küfür', 'iman', 'değişim' ve 'nefis' kelimelerini ayetin kendi bağlamında incelemek gerekir. İmanın tasdik olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Tasdik kelimesinin zıddı ise tekziptir. İmanın doğrudan anlamının marifet olmadığı anlaşılmaktadır. İmanın marifet olmadığı anlaşılınca marifetin zıddı olan cehalet kelimesinin imanın zıddı olması da uygun düşmemektedir. Marifetin zıddı olarak tekzip de denilemez. Bu durumda marifetle tasdik sihhatinin sağlandığını ifade edebiliriz. Tekzip de cehaletle daha perçinleşir denilir (Matüridi, 2005, V/242). Hasılı kelimelerin zıddı tekziptir (Sabuni, 2018, 155).

Allah kendilerinin üzerinde bulunan pozitif sebeplerden dolayı birey ve topluma nimetini vermiştir. Aynı şekilde bireylerin toplamında pozitif sebeplerden oluşan baskın topluma da Allah nimet vermiştir. Verilen bu nimet değiştirilir mi sorusuna evet, değiştirilir demek durumundayız. Çünkü elde edilen nimet birey ve toplum nefsinde tebeyyün eden pozitif anlayış ve uygulamalarının bir karşılığıdır. Bu karşılığın yerini negatif anlayış ve uygulamalar aldığı anda bireyin ve toplumun üzerindeki nimetin gitmesi, yerine kötü olanın celbini intaç eder (Yazır, 1971, IV/2419). Bu değişikliği, irade ve kudret kullanımına göre gerçekleştiren son mercii ise Allah'tır. Bazı nimetler vardır ki onlar insana bir sebeple verilmemiştir. İnsanın kendi fitratında ve iradesiyle verilmiştir. Bunlar iman, amel ahlak küfür gibi konulardır. Ama bu konuların bu ayetle açıklanması gereği ortaya çıkmıştır. Şöyle ki bu ayetin konusu sebepler yoluyla elde edilen eylemlerdir. Bu eylemlerin merkezini açıklayan bu ayet bir iman konusudur. Mutlak imanı ifade eder. Ama mutlak imanın konularını ifade etmez. Ayet, bu sebeple sosyolojik konuları mahiyetine alıyor. Toplumu ve bireyi mutlak imanın içeriği olmadığından dolayı küfre dahil etmez. Ama sosyal imkansızlıkların kapısını açar.

Zemahşeri, 'firavun ailesinin yaptığı gibi' demiştir. 'Gibi' Arapçadaki 'el' edatına tekabül eder. Onların devam ettirdikleri amelleri ve davranışları firavun ailesinin davranış ve devam ettirdikleri eylemleri gibidir manası kazanmaktadır. Allah firavun ailesi ve onlardan öncekileri Allah'ın ayetlerini tekfir etmeleri sebebiyle günahları üzere suçüstü yakalamıştır. Bu azap Allah'tan kaynaklanmamaktadır. Allah'ın bir topluluğa nimet vermesinden sonra o topluluğa nimetini değiştirmesi olağan değildir.

Her ne zaman toplumların halleri değişmişse onun gereği Allah nimetini değiştirir. Firavun veya Mekke müşriklerin hallerinde hoş gidecek bir hal yoktu, yeniden değişim olduysa da bu değişim kızdıracak bir halden de Allah'ın nimetini değiştirmesini gerektirecek ne oldu diye sorulursa, cevabı toplumsal değişimlerin iyi halden kötü hale dönüşmesi mümkün olduğu gibi kötü halden daha da kötü hale dönüşmesi de mümkündür şeklindedir (Zemahşeri, 1998, II/591). Çünkü iyilikte değişimin sınırı olmadığı gibi kötülükte de sınırı yoktur.

Mekkeliler daha önce puta tapıyorlardı, Allah Peygamberi Hz. Muhammed'i gönderdi onlar onu tekzip ettiler. Kendilerine süre verdiği gibi nimet verdiği şeylerden onları mahrum etti. Bu tür olayların özetini Allah işittiği gibi aynı zamanda bilmektedir. Değişim ayetinin evveli ve sonrası firavun ve benzerlerini tekrardan ibarettir. Bu tekrar ise toplumsal değişimlerin karşılığının kesinlik ifade ettiğini belirtmektedir. İnsanlar ne olacakmış sanki diye kötülüklerinin meşruiyetini gönüllerinde pekiştirirler. Aslında bu pekişme cezanın pekişmesiyle eşittir. Firavun ve çevresindeki tabisi olan Kıptiler cezalarını

boğulmakla çektikleri gibi Hz. Peygamberi öldürmeye teşebbüs eden Mekkeli müşrikler de öldürülerek cezalarını çekmişlerdir (Zemahşeri, 1998, II/591).

Tağyir ayetindeki 'tağyir' kelimesinin anlamı bir şeyin zıddına değişmesidir. Nimetin değişmesiyle yerine zıddı olan nikmet yer alır. Güzel davranışın yerini kötü davranışın yer alması gibidir.

Bazı milletlerin ahvali iyidir ama nimet sebebiyle şımarır, ahvalini değiştirmiş olur, buna bağlı olarak kötü ahval artış gösterir. İşte milletlerin değişimi denilen şey budur. Belki Allah islah olmaları için hidayetlerine vesile olacak peygamber gönderir. İslah olurlarsa nimet üzerlerinde devam eder, Ninova ehlinin Yunus Peygamberle beraberliğindeki durum buna en güzel örnektir. Tekzip edip nimetten mütevellit şımardıklarındaysa Allah, katlarındaki nimeti nikmete değiştirmiştir. Ayetteki "حتى" edatı Allah'ın nimetini değiştirmesini nefyetmek içindir, çünkü milletler önce önlerindeki hidayet düzenini değiştirirler Allah bir müddet tahsis eder, elçi gönderir, azabın yakınlığıyla uyarır, tebliğ müddeti tanır bu süre içinde akletmelerine imkan tanır ama inkarda ısrar etmelerinden dolayı üzerlerindeki nimeti azapla değiştirir, zillete düşürür, esarete mahkum eder. İsrail oğullarının durumu da buna benzemektedir.

Bu ayette Allah işiten ve bilen olarak kendini tanıtmaktadır. Allah içlerindeki bilme, yaptıklarını bilme ve konuştuklarını bilme sebebiyle halleri üzere muamele eder. Önce işitme sıfatı geçmiştir ki sebebi Allah'tan başka ilahları çağırılmalarından dolayıdır (İbn Aşur, 1984, X/46).

Modern dönemde değişime neden olan hale sebep 'ilah tanımı', Allah'ı bigane kılmaktır. Belki bu açıklamalar yedi milyarlık dünyayı kapsayıcı değildir diye tenkide konu olabilir. Bilakis çok seçenekli dünya içinde insanlar Allah'tan bigane kalmama eğitimi, çağırışını ve şuurunu alıp yaşmalıdır. Çünkü hakiki tanrıyı tanımazlığın verdiği sonuçlar dünyayı mazlumlar için yaşanmaz kılmaktadır.

Konunun tevhide çağırış olması sosyal ve bireysel değişime konu olmasına mani değildir. Halin ilk değişim yeri kalptir. Kalpteki değişim bireyin kendisini ve toplumun genel özelliklerine sirayet eder.

Bireyin veya toplumun çevresindeki varlıkların gününbirlik kullanılması veya görülmesi o varlıkların var oluşları hususunda pozitif bir farkındalık oluşturmayabilir. Yani güneşi, ayın, hayvanların ve bitkilerin hatta insanların varlığı zorunlu hissedilebilir, bu sebeple varlıkları sorgulanmaz, istifham yaratmaz. Bu anlayış, Allah'a inanma konusunda da aynı şekilde gerçekleşebilir.

Allah fikrinde şuurlu ve bilinçli olan birey veya bireylerin oluşturduğu toplum; sermaye makam, itibar, imkan yoluyla veya bunlara benzer bir sosyal tesanütle bugünün ve yakın geleceğin ihtiyaçları giderildikçe Allah inancı veya Allah'a bağlı olma şuur ve bilinci gitgide akıl ve dimağında yer almayabilir. Allah'ın sağladığı imkanlar sanki o sayılan şeyler yoluyla sağlanıyor halini alabilir. Allah inancı kognitif olma yerine pasifleşir hatta gereksiz görülebilir. İşte Allah bireydeki bu değişimi bilir ve durumunu dile getirdiğinde işitir, aynı şekilde toplumsal bir hal almışsa toplumsal dili de işitir ve hallerini de bilir. Bu ahvali Allah çeşitli ikazlarla imtihan eder, test eder sonuca göre tağyir tebdil kelimeleriyle ifade ettiğimiz değişikliği gerçekleştirir.

Bu inanç, insanlarda kitaplara imanın içinde Kur'an'a iman neyse, Kur'an'a imanın içinde mananın muhkem olduğu değişim ayetine iman demektir. Geçmişteki kavimlerin başına gelenleri tarih veya ilahi kitaplar yoluyla kabul eden toplumlar onlardaki değişimi bilinç düzeyinde kabul etmemiş olabilir. Bu anlam, yeni geleceğin bunlara kendi şartlarında gebe olması anlamındadır. İnsanoğlu bu fitrat kanununun geçerliliğine kayıtsız kalabilir.

Halbuki Kur'an da aynı gerçeklerin yenileneceğini vurguladığını ayetlerinde açık bir şekilde dile getiriyorsa Kitaba genel imandan sonra tafsili anlamda ayet ayet gerçekliğine de iman etmek gerekir.

Sosyal yardımlaşmadan doğan imkanları sağlayanların, kendileri ve arkasındaki elde edinilen kudretin Allah'ın verdiği imkanlar olduğuna iman etme dinamizmi onlarda taze durmalıdır.

Bu çocuğun bankamatikten para çeken bir şahsın durumuna bakarak paranın bankamatikten alındığı hükmüne varmasıyla izah edildiğinde zahiren yanlıştır. Soruşturma sonucunda teselsül yoluyla Allah'a ulaşılması hakikate ermektir. Allah'ın hükümranlığı anlaşılacaktır. Bireysel ve toplumsal değişime sebep olan ana konu da burada yatmaktadır. Kainatın yaratıcısı yaratıklarının bilincini imanını test etmeden haklarında karar kılmayacağından bu değişimin yaratıkta gerçekleştiğine insanın da imanı gerekmektedir.

Birey veya toplumlar Kötüye doğru değişim kararı alıp uygulamaya koyduklarında kutsal değerlere saldırmaktadırlar. Bunun en güzel örneği Kabil'in Habil'i öldürme nedeninde görülmektedir (Maide, 5/30). Yine başka bir ayette Kur'an-I Kerim, 'Onlar, haksız yere, sırf, "Rabbimiz Allah'tır" demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir' (Hac, 22/40) kötüye değişme kararı alan birey ve toplumların mazlumları hedef aldığını anlatmaktadır. Dünyanın huzurunun sağlanması ancak adil mazlumlar sayesinde. Böylece Allah'ın zikredildiği ibadet yerleri varlığını muhafaza etmektedir (Yazır, 1971, V/3409).

İyiye doğru değişim karşısına bir mukabelede bulunulmazsa çatışmaya neden olmaz, şiddete gerek kalmaz. Ama iyiliğe mukabele edilirse birey veya toplum varlığını koruma refleksi gösterir. Birey veya toplumun benliğini koruma irade ve kudretine şiddet denilmez. Kaldı ki bu değişim fazilet ve erdemli olmanın değişimidir. Zarar ve ziyan vermemek üzere yola çıkan değişimdir. Refleksinde haddi aşmak caiz değildir.

Değişime tabi olan milletlerin önündeki engelleri anlamaya yardımcı olan hususlardan biri peygamberlerin verdiği değişim metodudur. Peygamberler insanlar üzerinde bir sulta olmamışlar bir harikuladelik oluşturmamışlardır. Sadece bir insan olarak Allah'tan geleni insanlara ulaştırmışlardır (İbrahim, 14/11). Modern dünyada insanların peygamber metodu uyguladığı iddiasıyla yola çıkmasının önü alınamamaktadır. Bunlar dini menfaatlerine aletmektedirler. Halbu ki din hareketinde peygamberler bir şey elde etmemişlerdir. Bugün ise sözde din hareketinden beslenenler iyiye değişimin önünde engeldirler. Kötüye değişim ise dinin menfaate alet edinenleriyle yaşamını sürdürmektedir. Bu sebeple de İslam dünyasındaki değişim yerinde saymaktadır. İyiye değişimin meyveleri elde edilememektedir.

İslam insanın doğal hakkı neyse toplumsal hakkını da aynı şekilde vermektedir. İnsanın ayakta durması gereken şartlar ne ise toplumun ayakta durması gereken şartları İslam dini topluma da insana da tanıtmıştır.

Müslümanlar yerel hakimiyetler altında da olsalar kendilerini geliştirecek çalışmalardan geri durmamalıdır. Zira yaşadıkları dinin gereklerini yerine getirememekten tarihteki yerlerini alamazlar. İnsanların hakları makul ölçülerle Allah'ın kitabı baz alındığında akın akın her birinin hakka yöneleceklerinden kuşku yoktur.

Davut peygamber ile Calut'un hikayesi geçmiş dönemden bugünün inanç dünyasına ışık tutacak niteliktedir. İsrail Oğulları peygamberlerinden bir hükümdar isteyip savaşmak istediler, sebep ise yurtlarından kovulmuş olmaları ve evlatlarından ayrı kalmalarıdır. Talut onlara hükümdar olarak gönderiliyor, ilim ve kudret bakımından da donatılmış bir kimsedir. Talut askerlerinin nehirle imtihan olacaklarını dile getirmiştir. Bu açıdan inanan bir toplumun tarih sahnesine çıkışında geçirdiği terbiye metodu olarak anlaşılacak bir kıssadır. Basit gibi görünen imtihanda birçokları kaybetmişler, bir kısmı ise imtihanı kazanmışlardır. Nehirden su içmeyenler imtihanı kazanmış, doya doya su içenler ise imtihanı kaybetmişlerdir. Sudan içmeyenlerle yapılan muharebede Calut, Davut peygamber tarafından öldürülmüştür. Allah, Davut peygambere idare ve ilim ve daha başka üstün meziyetler öğretmiştir. Bu olayın akabinde Kur'an, insanların müdafasının yine insanlar tarafından gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Eğer bu müdafaa şekli olmasa yeryüzünde adaletin ikame edilemeyeceği ifade edilmektedir. Zalimlerin yeryüzünde fesadı hakim kılmasına mani olan yine Allah'ın bu kanunudur. Bu açıklama Allah'ın Müslüman birey ve toplumlara sunduğu bir ikramdır. Peygamberlere bu açıklamalar bir hakikat olarak indirilerek ilahi yasa açıklanıyor. Müslümanların bu yasayı bir tarafa attıkları anda sonuca vasil olamayacakları bu olayla anlaşılmaktadır. Bu kıssayla anlatılan ayetlerdeki ana fikir, yeri ve zamanı geldikçe aynı sonucu verecektir. Eğer yurt ve çocuklarından ayrı kalan bu toplumun bireyleri tamamen suyu içerek yorgunluk emarelerine teslim olsalardı toplumsal başarıyı elde edemeyeceklerdi. İçlerinden yasanın kurallarına ittiba eden bireylerin oluşturduğu topluluk bir hakikati ortaya çıkarmıştır ki muzaffer olmuşlardır (Bakara, 2/246-250).

3. Değişimde İrade

İrade, değişimin gerçekleşmesi için kudret de hazırken gereklidir. Müslümanların işleri kudretlerinin varlığına rağmen bir türlü gerçekleşmiyorsa burada iradenin yokluğundan bahsedilir. Mezheplerden mutezile insanın iradesine karşılık kudretinin evvelden varlığını iddia etse ve de Ehli Sünnet fiil esnasında kudretin Allah tarafından yaratıldığını ifade etse de mezhepler insanın fiillerinde muhtar olduğu yönünde müttetikler. Önemli olan değişim için irade ve kudretin insan hürriyetine tahsisi edilmesidir. Bu sebeple birey ve toplumların eylemlerinde hür olmadıklarını geri kaldıklarını iddia etmeleri imkanı yoktur (Razi, 1987, 443). Belki günümüzde en çok bu konuları işlemek gerekiyor. Bireysel ve toplumsal değişim isteyen İslam dünyası bir türlü değişimi gerçekleştiremiyorsa teşhisi böyle koymak gerekmektedir.

Milletler veya bireyler yapmayı düşündükleri ama yapmadıkları şeylerden dolayı dünyada bir karşılık yani ceza hak etmezler. Bunlar hemm diye isimlendirilir. Demek ki iyi şey düşünüyorum veya kötü şey düşünüyorum demekle insan eyleme dönüşen bir şey yapmadığından ceza ile karşı karşıya olmamaktadır. Çünkü ortada görünen bir şey yoktur. Bu açıklama Müslüman toplum ve bireylerin içinde buldukları çıkmazdan kurtulmak isteyişleri ama bir türlü kurtulamamalarının izahı içindir. Bu esnada kişiler kendi kendilerine soruyorlar 'neden bu kadar imanımız ve amelimiz varken kurtulma emaresi ufukta görünmemektedir' diye. Belki iman var, eseri görülüyor, ama sıkıntıya ait bir çözüm yok onun için sıkıntı

devam ediyor. Bunun için imanın şartlarına imanla beraber imanun şartları içindeki kitaplara imanının da tafsilatında gerekli olan sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri benzeri sorunların ayetlerinin bilimsel karşılığı olan gerçeklere de iman edilmesinin gerekliliğidir. Hatta Allah'ın Kur'an'da zikrettiği '*gidin sorun, gezin, görün*' gibi bir meselenin çözümüne ait emirlerin bilimsel karşılığı Kur'an'da metin olarak bulunmasa da insana tasdik etmesini istediği bir gerçektir. Bu bağlamda birey ve toplumların irade ve kudretlerini kullanmasıyla bir amel değeri ortaya çıkmaktadır. Pozitif alemde $3+2=5$ matematiksel ifadesinin eşitliğin solundaki rakamsal değerlerin, eşitliğin sağındaki rakamsal değere eşit olması demektir. Meseleyi anlamak istemeyenler eşitliğin sağ ve solundaki değere kayıtsız kalarak bir tür itiraz etmektedir. Ama eşitliğin sağ ve solundaki değerler niteliksel hesaplama ise bu durumda yine değerler eşit olmaktadır. Sorun nesneyi ölçen ölçenin nesneyi ölçebileceği özelliğe sahip olmasıdır. Yani kesin bilim ifade eden konularda irade ve kudretin sonucunun şaşmadığıdır. Birey ve toplumlar bu şaşmayan bilimsel gerçekleri tespit edip sonuca ulaşmaktadırlar.

Ayet ve hadisleri kendi dönemlerine göre anlamak gerekir diye bir iddiaya gerek yoktur. İddianın gerekçesi ayet ve hadislerin kendi dönemlerinde yorumlanmış biçimlerinden kaynaklanan yanlışlıklardır.

Her birey ve toplum kendi yaşadığı dönemde kesin bilgi seviyesinde oluşan öncüllerden hareketle eyleme ulaşmış olsa problem hallonulacaktır. Devam eden problem, kendi dönemlerinde kesin bilgi olmayan yanlışlıkların Müslümanların kendileri ve kendilerinden sonrakilere tevarüs etmesinden kaynaklanan çıkmazlardır. Hz. Peygamberin hidayetini suya, toplumun toprağa benzettiği hadisinden hareketle de bu konu biraz vuzuha kavuşacaktır. Ayetlerde '*Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesine durumu üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde etmezler. Allah kafirler topluluğunu hidayete erdirmez* (Bakara, 2/264) ayeti olumsuz sonuca örnek verilmiş, '*Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir*' (Bakara, 2/265) ayetiyle de olumlu sonuca örnek vermiştir. '*Allah'ın benimle göndermiş olduğu hidayet ve ilim, yeryüzüne yağın bol yağmura benzer. Yağmurun yağdığı yerin bir bölümü verimli bir topraktır: Yağmur suyunu emer, bol çayır ve ot bitirir. Bir kısmı da suyu emmeyip üstünde tutan çorak bir yerdir. Allah burada biriken sudan insanları faydalandırır. Hem kendileri içer, hem de hayvanlarını sular ve ziraatlarını o su sayesinde yaparlar. Yağmurun yağdığı bir yer daha vardır ki, düz ve hiçbir bitki bitmeyen kaypak arazidir. Ne su tutar, ne de ot bitirir. İşte bu, Allah'ın dininde anlayışlı olan ve Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim kendisine fayda veren, onu hem öğrenen hem öğreten kimse ile, buna başını kaldırıp kulak vermeyen, Allah'ın benimle gönderdiği hidayeti kabul etmeyen kimsenin benzeridir*' (Buharî, İlim, 20) hadisi ayetlerle örtüşmektedir ve onların tefsiri mahiyetindedir.

Birey ve toplum, Müslümanların bireysel ve toplumsal değişiminin niçin gerektiği sorusunu mutlaka sormalıdır. Değişimi neden gerekli bulduğunu bilmeyen cahil bireyin ve toplumun otokontrolü sağlanamaz. Değişim nasıl sağlanacak sorusu da yine birey ve toplumun bilincinde olmalıdır. Bu soruların cevabını veremeyen toplum ve bireyler bilinçsiz bir sahraya yuvarlanıp gitmektedirler. Değişim nedeni Allah'ın verdiği imkanı O'nun istediği alanda kullanma isteğidir. İradenin gereğini icra edecek bir kudrete sahip olup olmadığı da Müslüman birey ve toplumların sorumluluk alanlarından (Kıyâme, 75/36). O halde Müslümanların günümüze kadar sarkan bu problemlerden bir an önce nasıl çıkacağı üzerine Kur'an'dan ilham alarak meseleyi çözmek gerekmektedir. Müslümanlar işinin ehli olmalı ki kudretlerini kontrol edebilsinler. Güvenilir insanlar olduklarını her dem deklare etmelidirler. Birey ve toplum işinin ehli olmayan ve güven telkin etmeyen olmaktan uzak durmalıdır. Müslümanların problemini çözmede ehil olmayan ama güvenilir olan kimselerin istihdamı bir noktada uygun görünüyor. Lakin çıkış yolunda ehliyetli olmaması sonuca götürmeyecektir. Ehil olup da güvenilir olmayan kimselerin geçmiş yüzyıllarda pozisyonları farklı idi. Ama şimdiki dönemde iletişim ve haberleşmenin anlık olmasından dolayı Müslümanların gelişimine katkıları da ona göre değişken olacaktır (İbn-i Haldun, 2004, 330). İslam dünyasında birey ve toplum hatta halkı Müslüman olan ülkeler askeri konuda, eğitimin yerele göre oluşunda, ekonominin alın terine göre işleminde, kültürel saygı gibi konularda deforme olmuş bir gidış vardır. Ne var ki iman sahibi olmaları tamamıyla yok oluşu önlemektedir. Ama bu iman onların icmalı imanlarıdır. Krizden çıkma yasalarını belirten ayetlere imanlarının karşılığı değildir.

3.1. Değişimin İslam'a Doğru Olması

Yaşam sistemi olarak Allah İslam'ı seçmiştir. Onun için birey ve toplumlar değişim olarak Allah'ın seçtiği hayat sistemine yönelik dikey çıkış ister. Yaşam sistemlerinin varlığı bir gerçektir. Diğer yaşam biçimlerinin varlığı insanları irade hürriyeti dahilindedir. Çünkü irade ve kudret sahibi olan birey ve

toplumlar istediği gibi yaşam sistemi belirleyebilir ve de yaşayabilir. Hatta bunun zirvesi Allah'ın istediğini reddetmektir. İnsanların bunu yadırgamamaktadır. Çünkü yaşanan hayatın sonucu bireyin ve toplumun kendisini bağlamaktadır. *'İşte bunlar, sana vahiy ettiğimiz gaip haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne de kavmin. O hâlde sabret. Çünkü (iyi) sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır'* (Hud, 20/49) ayeti genel geçer kuraldır. Sonuca katlanacak olan bireyler ve toplumlardır.

Bu konuda ana kural *'Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın ayetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir'* (Ali İmran, 3/19) ayetidir. Bu ayetin sonucu bir çatışma gerektirmemektedir. Allah katında dini yaşam sistemi olarak seçen kimselerin hayatı genel olarak Kur'an ve Sünnette beyan edildiği için diğer yaşam biçimini seçenlerin hile ve desiselerinden mütevellit Müslümanlar hakir gösterilmektedir (Maide, 5/54). Müslümanların hayat tarzının geniş kitlelere hükümlerle olmasına yol verilmemektedir. Bu artık eşyanın tabiatı olmuştur. Kaçınılmaz bir haldir. Ama bu durum Müslümanların kendi iradeleriyle kudretlerinin yettiğini yapmalarına engel teşkil edecek bir mazeret değildir.

Buradan dünyada özgür iradeye dayalı yaşama hakkı sınırlandırılıyor anlamı çıkmamaktadır. Belki başkalarının yaptığı Müslümanlar üzerindeki baskılar bir çekince oluşturabilir. Ama işin aslı birey ve toplumların kendi inançlarına göre bir hayat tarzı vardır. Allah bu tarzı ontolojik bir gerçeklik olarak insanoğluna tanıtmıştır. Bunu ortadan kaldırma hakkı hiçbir millete ve insana verilmemiştir. İnsan kendi nefsinde bilmelidir ki Allah yaratıcı ve rab olma hakkına sahiptir. Allah'ın bu sıfatlarını Allah kendisi bildiği gibi melekleri de bilir (Ali İmran, 3/18), nasıl olur da insan bilmez? Ayrıca peygamberler insanoğluna kitaplarla gönderilmiş Allah'ın bu sıfatlarla muttasıf olduğunu belirtmişlerdir.

Diğer bir ifadeyle Allah dinini beyan ederek emretmiştir. O da İslamdır. Dileyen birey veya toplumlar kabul eder, edilemeyen etmez. Kabul edenlerin oluşturduğu toplum Müslümanlardan müteşekkil olur. Farklı din toplulukları arasında birey Müslüman olarak yaşayabilir. Burada anlaşılması gereken bir konu ortaya çıkmaktadır. Allah'ın yaratıcı ve rab olması kabul edildikten sonra deistler gibi mesele bitmiştir hükmü. Sadece yaratıcı ve rab kısmını kabul edip de Allah'ın kitabını kabul eden topluluk eşyanın tabiatı icabı ortaya çıkmamıştır. Demek ki Allah'ı yaratıcı kabul eden ve rab olarak tanıyan birey ve toplumlar aynı zamanda O'nun kitabının ayetlerini de kabul etmesi gerekmektedir (Matüridi, 2005, II/330-331).

İnanmayanlar içinde Allah'ın koyduğu kevnî yasalardan yararlanarak hayatın işleyişinde uyguladıkları görülmektedir. Günümüzde ise iman edenlerden çoğunluk kevnî ayetlerin gereklerinden yararlanmamaktadır. Birinci kısımdaki inançsızlar dünyada başarılıdırlar diye hükümlenirler. İnanç değerleri açısından eksiktirler. İkinci kısımdaki Müslümanlar ise inanç konusunda başarılıdırlar, lakin dünyayı imar etme konusunda ise başarısızdırlar. Bu durumda dört başı mamur bir toplum dünyada teşekkül etmemektedir. Bir insanlık dininden bahsedilebilir mi? İdealde bu düşünülebilir, ama bu düşünce imkansız görünmektedir. Toplumsal farklılıklar ve diğer toplumu yok etme düşüncesi pratikte insanlık kültür medeniyetinin süregelen gerçeklerinden olmuştur. Bu hususta geçmiş dönemlerden Davut peygamberle Calut arasındaki gerçeğe temas eden *'Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût'u öldürdü. Allah, ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir'* (Bakara, 2/251) ayetinin yasa olarak cereyan ettiğine şahit olunmaktadır.

3.2. Değişimde Ehliyet, İslam ve Bilim

Müslümanların çağdaş dünyada yerlerini almaları için ehliyetli kimselere itiyacı vardır. Ehliyetli kimselerle beraber güven duyulan kimselerin olması da elzemdir. Güven duyulan kimselere ihtiyaç yokmuş gibi algılanması hatadır. Aslında güven ve ehliyet bakımından yeterli kimseler faydalanılamayan kimseler statüsünde olsa da faydalanmak için azami titizliği İslam dünyası göstermelidir.

Bilim ve ehliyet kabul edilirse İslam ise güven konumundadır (Aydın, 2009, 44). Müslüman güvenin temsilcisi olmalıdır. Güvenin temsilcisi olan Müslümanın ehliyet sahibi olması için de İslam'ın detaylarına kabiliyetine göre muttali olmalıdır. Ayrıca Kur'an'ın maddi ilimler alanında izin verdiği sünnetullah denilen kanun ve yasaları bilmesi gerekmektedir. Her Müslümanın aynı oranda ilim sahibi olması mümkün olmadığına göre Müslüman birey bu konuda da kabiliyet ve işine tekabül eden konuların ilmüne vakıf olmalıdır. İlmüne vakıf olmadığı konuları bilmediğini itiraf etmelidir.

Bu bağlamda konunun Kur'an'a göre inanılacak kurallarının olduğu bir gerçektir. Ayette *'Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yusuf'a böyle bir plan öğrettik. Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı. Ancak Allah'ın dilemesi başka. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır'* (Yusuf, 12/76) diye bitirilerek bilimsel bilgiye ulaşmak için yol da göstermektedir. Böylece Kur'an hipotez

aşamasında olup da sonuca bağlanmamış ama kullanılmakta olan bilginin son bilgi olmadığı ile ilgili de çarpıcı açıklamada bulunmaktadır.

Davut peygamberin mülk ve hikmete sahip olmasında demirleri yumuşatması, zırhlı elbiseler yapması, kuş dilini bilmesi ve güzel ses gibi hususlar zikredilir. Bu özelliklerle zamanının bilim imkanlarının en üst seviyesine çıktığı ifade edilir. Ona inanan bireyleri oluşturduğu küçük topluluk bu imkanları kullanmak suretiyle irade ve imanla büyük işler başarmışlardır. Kendilerini hürriyetten mahrum bırakanlara karşı bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Yazır, 1971, II/837). Bu ayet ve devamındaki kıssada geçenler, İsrail oğullarını yurtlarından çıkararak dış güçleri, yurtlarından kovulan İsrail oğulları yerli vatandaşları, vatandaşlardan az su içenler saldırıya uğrayan samimileri, vatandaşlardan çok su içenler yurtdışı güçlere destek veren yerli İsrail Oğullarını temsil etmektedir.

3.3. Eylemin Güçle Yorumu

Gelişmemiş ülkeler statüsünde olmaktan hareketle kötü ameli, eylemi ve teşebbüsleri Müslümanlara hasretmek aslında çok bariz yanlışlıklardandır. Fıtrat dışı davranış bütün insanların ortak özelliğidir. Fakat güç, kudret ve eylem kimden yana ise onlar, kendilerindeki eksikleri kamufle etme imkanına sahip olmaktadır. Şayet zayıf ve üretimsiz olan toplumlarsa kendilerini ifade edememektedirler. Kaldı ki kötü davranışlarını örtbas etme imkanına sahip olabilsinler.

Geçmiş dönemlerde Semud kavminin birey ve toplumlarını sosyal karmaşaya sevk eden mecazen dokuz adamın ifsadını buna örnek olarak verebiliriz. Birey ve toplumları kendi hegemonyalarına alan bu kimseler, ekonomik olarak zayıflatmışlardır. Ölçü ve tartıda hileye başvurmuşlardır. Allah bu toplumun kurtulmasına yönelik Salih peygamberi ve devesini inayet etmiştir. Birey ve toplumların kendilerini kurtarmaya yönelik olan bu operasyonu yönetememişlerdir. Fesat çetesinin algı ve propagandasına kendilerini teslim etmek suretiyle yanlış adım atan Semud kavmi doğru kararlar alamayarak kendi sonunu getirmiştir.

Semud kavminin sonunu hazırlayan bu dokuz adam itikadi bakımdan Allah'a da savaş açmış kimselerdendirler. Bu karara Kur'an'ın verdiği bilgilerden hareketle varılmaktadır. Öyle ki bazı birey ve toplumların kaderiyle oynayanların inançtan değil de hatalardan kaynaklandığı da vakidir.

Müslüman olmak temeldir. Bunun üzerine eklenen her mubah fiil dünya medeniyetinde pozitif bir katkıdır. Müslüman olmaksızın yapılan her mubah fiil dünya medeniyetine pozitif katkıdır. Lakin aslın olmaması fiilin sahibinin ahiretine yönelik negatif alanda gerçekleştiği için kayıptır. Müslümanlar asıl olan Müslümanlıkta sabit olduklarında devamlı kazançlıdır. Ama Müslümanlıkta da sabit olunmadığında İslam dünyasında hem dünya medeniyeti hem de asıl değerlerde kayıplar yaşanacaktır.

Semud kavminin yaşadığı 'şehirde dokuz elebaşı vardı, bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyordu, aralarında anlaşılarda, gece baskınıyla Salih ve ailesini öldürelim sonra onun ailesinin öldürülmesinde doğrusu orada değildik diyelim dediler, kendilerince tuzak kurdular, fark etmediler bizim de tuzağımız vardı, ne oldu, onları da kavimlerini de helak ettik' (Neml, 27/49-51) ilahi yasa her birey ve toplumları bağlayan yasalardandır.

4. Modern Dönem ve Kur'an'a Göre Değişimin İmkani

İslam dünyasını temsil eden insanlar, aynı zamanda ilim sahibidirler. Ama bu ilim öncelikle Müslümanların daha sonra bütün insanlığın içinde buldukları çıkmazdan kurtuluşuna yeterli midir? Cevap evet ise ideolojik bir ifade olarak kalmaktadır. Herkes modern bilim iddiasında ama Müslümanların meselelerine bir nebze şerbet sunulmuş değildir.

Bu arada Müslümanları müstemlele konumuna getirenler de aslında kendi dünyalarına çok farklı bir üstünlük kazandırmış değillerdir. Belki Müslümanlardan farklı üstünlükte olduklarını kıyaslayarak kendilerini mutlu hissetmektedirler. Aslında ruhen doymuş bir dünya insanlığı yoktur. Kendilerini yaratandan uzak, yaratıcının dünyevi yasalarını kendi yaşam alanlarına uygulamak suretiyle kısmi mutluluk yaşamaktadırlar.

İslam dünyasında ayrıca bilimsel yasalardan uzak teorilerle Müslümanlar oyalanmaktadır. Öncelikli ihtiyaçlar gündemlerinde değildir. Örneğin Freud'in tezlerinin veya insanın ilk menşei gibi iddialarla illaki uygulansın diye çıkış yoluna bu tip teorilere sapsamış aydınlarla oyalanıp gidilmektedir. Devanın kimde olduğuna bir türlü ulaşamamıştır. Şimdi denilmez mi Müslümanların da bir saplantısı yok, gelin genel geçer ilmin yasalarına göre hareket edelim, birey ve toplum bazında İslam dünyasını ayağa kaldıralım.

Anlaşılan o ki Müslüman ülkelerin birey ve toplumsal hafızasında iki tip mevcuttur: İnançlı ama ilimden yoksun olanlar ve inançtan mahrum ama ilim sahibi olanlar. İnançlı olanlar bilimde temayüz edememekten veya bilimsel imkanlar ellerine teslim edilmemekten dolayı bir türlü çevrelerinde merhale kat

edememektedirler. Bilim sahibi olduğunu iddia edenler de Müslüman kafasının kendi dünyalarına hakim olmaması adına bir türlü kendi birey ve toplumlarına kapıları kapatmış olmanın sancısını yaşamaktadır. Bu anlayışlarla İslam dünyası önündeki bir meseleyi çözememiş, ayrıca daha sonra önüne çıkacak meselelerden de haberdar olamamıştır, olamayacaktır da. O halde Müslüman bireyler önlerinde insanların ihtiyacı olan belki basit bir şeyi çözerek çözülmesi gereken daha sonraki önemli meseleler hakkında yetkiyle donanmış birey ve toplumlar haline dönüşecektir.

Kur'an'da toplum ve bireylerin dönüşümlerine ait sahneler tasvir edilmiştir. Bunlardan Yusuf peygamberin kardeşleriyle sarayda karşılaşmalarında kardeşlerinden Bünyamin'i yanında bırakmak için başvurduğu yöntem bir idarecinin çare aramalarına güzel örnek teşkil etmektedir (Ebu's-Suud, 1971, III/175). Konuyla ilgili ayette 'Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz' (Yusuf, 12/76) denilmektedir.

Tefsircilerden bazıları ayetin yorumunda 'İşte biz Yusuf'a böyle tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoymazdı' ayetine açıklama olarak 'Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır' ayetini ikinci bir açıklamayla tekit olarak eklediğini ifade etmişlerdir (İbni Aşur, 1984, XIII/33). Yusuf Peygamberin kardeşlerinden daha bilgili olduğunu ifade ediyor diye bir anlam verilebilir. Ama Yusuf peygambere daha bilgili anlamını aslında sağlayan Allah'tır. Allah'ın sıfatını insanların sıfatlarıyla mukayese etmek mümkün değildir (Alusi, 2008, XIII/31). Mutezile Allah'ın alim sıfatının olduğunu ama ilim sıfatının olmadığını bu 'Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır' ayetinden hareketle iddia etmektedir. Çünkü 'her ilim sahibi' ifadesi Allah'ın da ilim sahibi olması ile mukayese edilirse Allah'tan da daha fazla ilim sahibi olması muhtemeldir diye Mutezilenin istidlal ettiği ayetlerden biri olmuştur (Razi, Fahreddin, 1981, XVIII/186). Her ne kadar Mutezile itiraz etse de Ehli Sünnet anlayışıyla da burada teselsül oluşur, teselsül ise sonuçsuz devam etmeyecektir. İlminde sonsuz olanda durulması gerekir (Ebu's-Suud, 1971, III/176), O da ilm-i mütealdir. Bu meyanda ilim ilhamını Yusuf peygamber ve halefi olanlara verenin Allah olduğunu unutmamak gerekir. Müslüman birey ve toplumların kendilerini rakiplerine karşı yetiştirmeleri gerekir. Bu yetiştirme aşamasında kendilerini bilgin görme yerine Allah'ın ihsanıyla verdiği bilgiyle büyük olduklarını bilmelidirler. Kendilerini Allah ile bilgi yarışına sokmak yerine Allah'ın insanogluna verdiği bilgi yeteneğinin pırıltılarının kendisine de nasip olabileceğini düşünmeliler.

Kelamcılar, Müslüman ve mümin ayrımı konusunda tartışırken nerede ayrılıp nerede aynı olduğunu tespitte çalışmışlardır. Müslüman peygamberin ilanından sonra boyun eğip ikrar eden kimsedir. Böylece canını kurtarmıştır. Ama itikadını açığa vurmakla beraber kalbiyle de tasdik etmesi kaydıyla bu sıfat onun imanıdır. Bu izah Müslüman ve müminin aynı anlamda kullanılmasını sağlayan izahıdır. Böyle olmadığı zamanlar da mümkündür. İslam'a zahirde dinin uygulamalarını yapıp üzerindeki baskıyı kaldıran birey gizli olarak yani kalpte tasdik etmeyebilir (Yeprem, 2000, 94). İmanın kalp tasdiki olması esas durumdur, bu sebeple bireyin tasdiki zorunludur. Tasdiki gizli müminin Müslümanın zahirde yaptığını yapması gerekiyor. İtaat sahibi Müslüman da tam Müslümanlık için onlara iman etmek durumundadır. Mümine musaddik deyince imanun emanet kökünden gelmesi sebebiyle Allah sırları bildiğinden emaneti bireye yüklemekten dolayı emanetin gereğini yerine getirenle getirmeyeni ayırt eder. Niyet temiz amellerle işlenmemiş amellerin ayracıdır. Ayrac belki maddi olarak görünürde toplumsal sağlamayı gerçekleştiriyor olabilir. Ama bu en nihayet hem bireyin kendisine zararlıdır, hem de toplumsal ortam dışında ise bireyin toplumun menfaatlerine zıt davranışlarıyla dünyada yine zarar olarak dönmektedir. Toplum bu bireylerin hatalarının faturasını çekmektedir (İbn Manzur, h. 1119, XII/294).

Günümüz dünyasında birey ve toplumların eylemlerinin Müslümanların eylemine dönüşmüştür. Ki böylece Müslümanlar toplumsal bakımdan refaha ermiş olsunlar. Bu konuda kısaca küfür konusuna da kelam açısından temas etmek gerekir. Küfür imanın zıddıdır. İman edenler insanlığın ıslahını da sağlarlar. Kafir ise yaratıcısını inkardan mütevellit yaratıcısının emrinin zıddını eyleme dönüşürme makamındadır. O halde Müslümanlara da insanlığa da ıslahat getirmekten uzaktır. Büyük nehire sözlükte denize teşbihen kafir denilmiştir. Çünkü denizi örtmek veya denizin varlıkları örtmesinden dolayı (Kazvini, 1979, V/191). Yaratıklar inkarcılar için göstermedikleri deniz hükmündedir.

Lügatte iman kelimesinin sülasisi 'emin olmak'tır, zıddı 'korkmak'tır. Bu kelimedenden türeyen master kelime 'emanet'in ise zıddı 'hıyanet'tir. Arapça ziyade bab rubai baktan 'iman' kelimesinin zıddı 'küfür'dür. 'İman'ın eşanlam manası 'tasdik'tir, 'tasdik'in zıddı 'tekzip'tir. Kavim ona iman etti, kavim onu tekzip etti ile zıt anlamlanır. Müteaddi olup bi harfi cerri olmadığında ona güven verdi, zıddı onu korkuttu şeklindedir (İbn Manzur, h.1119, XIII/21). Kelime anlamlarının müspet olmasıyla güzel meziyetler için müstefad olunuyor. Zıt anlamlarından ise hep kötü meziyetler ifade edilmektedir.

İman lügatte tasdik demektir (Cürcani, 1983, 40). Şeri anlamında ise kalben inanmak ve dille açıklamaktır. Şehadet getirip amel eder de itikat etmezse o kimse münafıktır. Şehadet getirip amel etmez de itikat ederse o amel bakımından fasıktır. Şehadeti ihlal eden kimse kafir olur. Müslüman kimseden sadır olan eylemler övgüye değer yüksek davranışlardır. Toplumsal düzeyde de bu eylemler aynı sonuçları vermektedir.

Melekler Allah'a iman ile emirlerine tabi olup nehiyelerinden uzak durmuşlardır, imanı nakzeden bir eyleme tabi olmazlar. Nebiler ise tasdikle beraber Allah'ın emir ve yasaklarını nakzeden eylemlerden masum kılınmışlardır. Müminler ise Allah'ı kabul ederek iman edenler sınıfındadırlar. Bilinç ve şuur düzeyinde gelimemiş iman sahiplerinin imanı da Kur'an ve sünnete göre paylaşamadığından mübtedililere ait bir iman tarzıdır. Hiç insanlığın ve kendilerinin menfaatine olmayacak merdud iman münafıkların imanıdır (Cürcani, 1983, 40) her türlü zarar ve ziyan bunlardan sadır olabilir.

Zeccac'ın dediği gibi iman, boyun eğmektir. Başka bir anlamda şeriati kabul etmektir. Peygamberin geldiklerine kişinin kalbi ile tasdiki ve itikat etmesidir. Rağıb'ın dediği gibi, iman peygamberin getirdiği şeriatin ismidir. Bu anlamlarıyla iman müminlerin itikattan ibadete bir bütün olarak söz ile, kalp ile ve amel ile sahip olmanın adı olmaktadır.

Bazen de medh yoluyla tasdik ederek hakikate nefsin izanı manası verilir, üç ana madde buna dahil olur, kalbin tahkiki, dilin ikrarı ve rükünlerle amel etmektir. Her kimde itikat, ikrar, tasdik ve amel varsa ona iman denilir (Zebidi, 1965, XXXIV/187).

Burada imanın amel diye tanıma girmesi kelimelerin tartışılan problemlerindedir. İmanı amel diye tanımlamak yerine uygulamadaki aksaklıkların günah olması sebebiyle hatalı veya günahkar kavramını kullanmak gerekiyor. Ama amel bugün yeterince önem ifade etmemektedir. İslam dünyası bu sebeple resesyon yaşamaktadır. Amel konusuna Kelam ilmi açısından bakılmayıp hayatın gerekleri olarak zorunlu görülen muameleler diye ayrı bir değer verilmesi gerekmektedir.

Birey ve toplumların mütref denilen keyfine göre yaşayan yetkili ve etkili bir kesimi Allah'ın koyduğu evrensel yasalara uymadığı takdirde yoldan çıkmış oldukları yargısına tabidirler. Örneğin iktisadın temel maddesi maksimum düzeyde kar sağlamak (Kılıçaslan ve Esen, 2014, 70). olsa da bunlar maksimum düzeyde kardan öte toplumu sömürmeye yeltenmişlerdir. Ki maksimum kar teorisi de tartışma konusudur. Bundan sonrası Allah'ın cezalandırmasına kalmaktadır. Allah'ın cezasının ahiret olduğu muhakkaktır. Lakin bu cezanın dünyada ahiretin kaybına yol açan bir ceza şeklinde olması da melhuzdur. Bu esnada bunların Neml Suresinde zikredildiği gibi toplumu ifsat ettikleri Kur'an'ın haber vermesinden anlaşılmaktadır (Neml, 27/48). Böyle birey ve toplumlarla dünyanın devamı mümkün değildir. Bu sebeple Allah'ın kendisinin sevdiği, onların da Allah'ı sevdiği bir topluluğu getirmesi muhakkaktır (Maide, 5/54). Kişinin niyeti iman veya küfürden neşet eder. Birey veya toplumlar iman veya küfürleri üzere ölümler kabirlerine de öldükleri üzere girerler (Zebidi, 1965, XXXIV/333).

4.1. İnsanın ontolojisindeki meşakkat ve Ondan çıkış yollarını arama

'İkinizi cennetten çıkarmaya kalmayacak bir de meşakkat çekeceksiniz' (Taha, 20/117) ayetinde belirtildiği gibi Adem peygamber ve eşi Havva cennetteki iktisadi hayatı dünyaya indiklerinde bulamamışlardır. Cennetteki yaşadıkları hayatı bulabilmek için daha fazla çalışma ihtiyacı duymuşlardır. Bu kadar yaşayabilmek için de daha fazla meşakkat çekmişlerdir (Abdulhalim Uveys 2006, 14). Bunun sadece iktisadi yönden anlatımı konunun anlatımına kafidir. Din, devlet, ekonomi, bilim, eğitim, psikoloji, sosyoloji, güvenlik hepsi bir sürü sorunlar yumağı olmuştur. Peygamberlerin önderliğinde dünyadaki sorunlar aşılmıştır. O halde özellikle inanç sorunlarının peygamberlerin çözüm şekline göre halledilmesi en akılcı yaklaşımdır. İnanıcı muhafaza edecek iktisadi hayatı da tesis etmek bir o kadar önemlidir. Bu anlamda peygamberlerden uzaklaşmak ise iktisadi hayatta karşılaşılan konularda denemeci yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bir kısım insanlar peygamberlerin yolunu takip etmişler aydınlık bir hayat yaşamışlar. Tehlikelerden salim olmuşlar. Bunların içinde uygulamada mütereddit olanlar da zorluklar çekmişlerdir. Peygamberlerinden yüz çeviren insanlar için doğruyu buluncaya kadar hayata yeni başlanmışçasına çile olmuştur. Allah'ın tabiata hakim kıldığı ana esasları keşfedemeyen toplumlar modern toplumlarda da varlığını devam ettirmektedir. Hayatları sorunlar yumağından kurtulamamaktadır. Yeni sorunları da son kitabın perspektifinden çözmek gerekmektedir. Bu makaleyi yazmaya sebep olan ekonomik bakımdan insanoğlunu ıslah amaçlı modelin, birey ve toplumu tehdit ve ifsat etmesidir. Bunu insanlar büyüklerin bir bildiği vardır şablonuyla kabullenmişler. Ama gerçeğinin hiç de öyle olmadığını birey ve toplum görmüştür. Cennetten gelen peygamberlerin ana modellerinden hareketle adil esaslar için birey ve toplum bazında herkese düşen neyse onu yapması görevi düşmektedir. Bunun için irfan ve bilime ihtiyaç vardır. Bu

makalenin amacı Kur'an'daki kıssalar ve ayetlerde olanları yazmak değil, ayet ve kıssalar şimdiki algımıza söyle hitap ediyor demek içindir.

Nuh peygamberin gemisi yeni bir iktisadi hayatın inşasına dair bir devirdir (Hud, 11/40-42). Nuh'un gemisine bindirme sevdası bir kültür olmalıdır. Bir sınaî harika ile harika bir inancın mümessillerini toplamaya yetmiştir. Böyle bir gemi yapmadan birey ve bireylerin oluşturduğu toplumu yürütmenin imkanını iyi düşünmek gerekir. Müslüman dünya birey bazından hareketle topluma yönelik bir çıkış trendine girmelidir. Toplum bazında bireye inerek kendisini yukarı taşıyacak öncüyü de alternatif olarak yedeğinde tutmalıdır. Hep bu inancı taşımaya götüren Kur'an'daki iman esaslarını besleyen ayetlerdir. Bu ayetlerle iman esasları ayakta durabilmektedir. Bu ayetlerin inkarı küfürdür. İnanç ayetleriyle bu konuda aynı yeri tutmaktadır. Ama bu ayetlerin uygulanmasında ayrı fikir taşımak veya tembellik yapmak gibi inkarı gerektirmeyen alanlarda yer almak iman esaslarındaki gibi küfrü gerektirmez. Lakin Müslüman dünyanın birey ve toplumlarının tarih sahnesindeki yerini zayıflattır. 'bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap, haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar' (Hud, 11/37) ayeti nübüvvet makamının bizlere neler öğrettiğini ve öğretmekte olduğunu göstermektedir. Allah'ın gözetimi emri ve yasağını itibara almak kaydıyla hareket edilmeli. Emir ve yasak Kur'an'daki ve Kur'an'ın ifade ettiği lakin haricindeki tutunulacak ve uzak durulması gerekli yasaları gözeterek Nuh peygamber görevini yapmıştır. Her türlü çiftten birer numune ve inanan toplumun kurtuluşu için mücadele veriyorlar. Tüm bunlar bir azim ve çaba ürünüdür. Azimete dayanır. Azim ve çabadan kaçan Nuh'un oğlu gibi niceleri kolay seçerek bu kervandan uzaklaşmışlardır.

Müslüman birey ve toplumlar yaşadıkları dünyada üretmenin ürettiğine bağımlı kalmıştır. Kendisi de üretme düşüncesinde olmamıştır. Gıdadan içeceklere, giyimden temizlik ürünlerine, kozmetikten sağlığa ve eğitici ürünlere, sanayiden uzay teknolojisine, askeri teçhizattan inşaat sektörüne, bilimden teknolojiye, ulaşım araçlarından haberleşmeye, eğitimden sanata tüm alanlarda muhtaç, fakir ve miskin konuma düşmüştür. Bunları veya bunlardan bazılarını üretmek cesaretini kendilerinde görememişlerdir. Söz konusu ürünler zamanın gereklerine göre mubahtır. Sahip olunması ise insanlığın ihtiyacına göredir. Halbuki Kur'an sürekli almaktan değil vermekten bahsetmektedir. Müslüman birey ve toplumlar, bu ayetlerin kendilerini görev alanına çağırmasına sağır kalmışlardır (Tevbe, 9/55-60, Hud, 11/26, İsrâ, 17/38). Zekat ve genel anlamda sadakaların kimlere verileceği ayet İslam iktisadi hayatına verdiği önemi göstermektedir. Tebuk Gazvesinde tam iman etmeyenler ganimet isteğinde bulunma girişiminde bulunmuşlardır. Demek ki güçlenmiş bir iktisadi sisteme insanların bağlanma arzuları artmaktadır. Ama buna karşın zekat, Tevbe 60. ayetteki gibi Müslümanlara, 'sadakalar ancak yoksul, düşkün, sadaka görevlileri, kalpleri ısındırılacaklar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda çalışanlar ve yolda kalmışlardır...' diye açıklanır. Bir başka ayette Müslüman birey ve toplumlar 'yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından pay ayırırlardı' (Zariyat, 51/19) denilmektedir. Ne zaman ki bu yüksek birey ve toplumsal davranış yıprandı, Müslümanların örnekliliği de zayıflamıştır. Aşhâp döneminde ayetlere imandan sonra itirazsızlık, onları imanın tekemmülüne sebep olan amele sevk etmektedir. Kalam ve akaid açısından hatalara düşmek, küfür ile töhmet altında kalmayı geride bırakmamaktadır.

Birey ve toplumu yukarıdaki ayet, vermeye teşvik ediyor. Teşviki engellezene de mani oluyor. Allah'ın koyduğu fitrat bu olunca rızık korkusu olmamalıdır. Ama İslam dünyası rızık endişesine girmektedir. İnançsızların düştüğü hırsa temayül etmektedirler. Daha başka 'rızıklandırdığımız şeylerden infak ediniz' ifadeleriyle Müslümanların dünyasının ne kadar şefkate dayandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca onların mallarında dilenen ve mahrum olanların hakkı vardır ifadesiyle ihtiyaç sahiplerinin utanmalarını gerektiren bir durum olmadığını belirtmiş olmaktadır. Zekat olarak da olsa onların hakkı olduğu ifade edilmiştir. Her ne kadar muhatap fakir durumda olsa da ayete muhatap olan kimse zengin durumdadır (Razi, Fahreddin, 1981, XXIX/205). Bireyin bu konularda basiret sahibi olması, o kadar önemli ise de toplumun basiretli olması ondan daha önemlidir. Hz. Peygambere 'içimizde iyi insanlar varken helak edilir miyiz' diye sorup ashâbın şaşkınlıklarını ifade etmeleri karşısında Hz. Peygamber 'kötülükler çoğalırsa evet öyle' (Buhari, h. 1422, Yecüc Mecüc, IX, 61) diye cevap vermiştir.

Sonuç

Çağımız Müslüman birey ve toplumlarında inançta olduğu gibi inanç dışındaki bir çok konuda sorunlar mevcut olduğu muhakkaktır.

Bu sorunların çözümü için ilkönce iman ve imana bağlı konuların sağlam bir bina oluşturması gereklidir. Kalam açısından klasik bakış ne kadar önemli olsa da üzerine yeni bakış geliştirme ihtiyacı doğmuştur. Tasdikün unsurlarından olan amelî imanın tasdikün kalbi olanına yakınlaştırma ihtiyacı hasıl

olmuştur. Lakin bu anlayış her türlü ifrat ve tefritten uzak işlevsel olmalıdır. Kur'an ve Kur'an'ın önerdiği sünnet ve fitrat yasalarının gerektirdiği amaca müstenit olmalıdır.

İmanı telkin eden Hz. Peygamberin Müslümanlara teslim ettiği kitap olan Kur'an, Müslümanların iman ayetleriyle beraber diğer ayetlerinin de uygulandığı kitap olmalıdır.

Ayrıca Müslümanların kendi yaşadıkları çağın gereklerine fırsat tanıyan fitrat yasalarını keşfetmeleri gerekmektedir. Bu konuda irade ve kudretlerini teksif etmeleri en önemli vazifelerdendir.

Bireysel ve toplumsal bakımdan bu hususlara uymamanın sonucu çöküştür. Müslümanları bekleyen kalkınma bilim, sanat, ahlak, teknik, ekonomi, siyaset ve askeri alanlar din kültür ve medeniyete ek olarak öncelenmesi gerekmektedir. Bu konulardaki eksiklikler Müslümanların itibarını kaybettirmektedir. Lakin inancın varlığı olumlu yönlerden en önemlisidir.

Sonuç olarak, iman ayetlerine tabi olan Müslüman bireylerin Kitap olarak Kur'an'a inanması sebebiyle ayetlerin gereği ve mazmunu olarak kainat yasalarını kendilerine rehber edinmeleri gerekmektedir. Kalam biliminin verdiği ruhsatlar açısından bakılarak, Müslümanların dünya medeniyetinde alt sıralarda kalınması Allah'ın yüklediği görevin karşılığı olarak görülmemektedir. Müslüman ülkelerdeki alimler alanlarında yetersizliklerini telafi etmelidirler. Yetersiz olanlar alanlarında yetersizliklerini itiraf etmelidirler, müteşebbis olanların önlerini açmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulhalim Uveys (2006). *Yusuf Suresi Tefsirinde el-İcazû't-Tarihi ve'l-Edebi ve't-Terbevi*. Mısır: Yok.
- Alusi, Şehabeddin Mahmud(2008). *Ruhu'l-Meani*. Beyrut: İhyaü't-Türasü'l-Arabiyye.
- Ardoğan, Recep (2016). *Delillerden Temellere Sistematik Kelam*. İstanbul: 2. Baskı.
- Aydın, Hüseyin (2009). *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşım*. Ankara: TDV Yayınları.
- Buharî, Muhammed b. İsmail (h. 1400). *el-Camiü's-Sahih*. Kahire:Matbaattü's-Selefiye, 1. Baskı.
- Buhari, Muhammed İsmail (h. 1422). *el-Camiü's-Sahih*. Dimeşk: Daru Necat.
- Cürçani, Seyyid Şerif (1983). *Tarifât*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye.
- Ebu's-Suud, (1971). *İrşadü Aklî's-Selim*. Riyad: Mektebetü'r-Riyad.
- Ebu Zehra, Muhammed (1981). *İslam Hukuku Metodolojisi*. Ankara: Fon Matbaası.
- Eldjazairi, Aboubaker (1992). *La Voie Du Musulman*. Saint Etienne: Impressions DUMAS.
- Fatiş, Emrullah ve Diğerleri (2018). *İslam İnanç Esasları*. İstanbul: Lisans Yayınları.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir (1984). *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*. Tunus: Daru't-Tunusiyye.
- İbn-i Haldun, Abdurrahman (2004). *Mukaddime*. Kahire: Darü Ya'rib.
- İbn Manzur (h. 1119). *Lisanü'l-Arab*. Kahire: Daru'l-Maarif.
- Kazvini, Ahmet b. Faris (1979). *Mekayisü'l-Lüga*. Neşir: Darü'l-Fikir.
- Kılıçaslan, Yılmaz ve Esen, Ethem (2014). *İktisada Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Malik Bedri (2017). *Müslüman Psikologların Çıkmazı*. İstanbul: Mahya Yayıncılık.
- Matüridi, Ebu Mansur (2005). *Tevilatü'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye.
- MEB komisyon (1986), Mantık, İstanbul: MEB Yayınları.
- Narol, Süleyman (2015). *Mezhep Mensubiyetinin Kur'an'ı Anlamaya ve Yorumlamaya Etkisi*. Konya: Aybil.
- Razi, Fahreddin (1981). *Mefatihü'l-Gayb*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1. Baskı.
- Razi, Ebubekir b. Meymun (1987). *Şerhu'l-İrşad*. Mısır: Mektebetü'l-Aglo Mısıriyye.
- Sabuni, Nureddin (2018). *el-Kifaye*. Trc, Sefa Bardakçı, Ankara: SAGE Yay.
- Yazır, Muhammed Hamdi (1971). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yayınları.
- Yeprem, M. Saim (2000). *Matüridi'nin Akide Risalesi ve Şerhi. (Es-Seyfu'l-Meşhur fı Şerhi Akideti Ebi Mansur)*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Zebidi, Ebu'l-Feyz (1965). *Tacü'l-Arus*. Kuveyt: et-Türasü'l-Arabi.
- Zemahşeri, Carullah (1998). *Tefsir*. Riyad: Mektebetü Ubeykan.